

Іванюк І.В.,
кандидат педагогічних наук, старший дослідник
Інститут цифровізації освіти НАПН України
м. Київ, Україна

**ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ І УЧНІВ
ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ ЩОДО СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Створення та розвиток безпечного освітнього середовища для учнів передбачено у реформі Нової української школи (НУШ) [4], що пов'язано з забезпеченням прав дітей на освіту, охорону здоров'я, створенням умов для надання учням якісних освітніх і медичних послуг. Цей процес супроводжується складними процесами знаходження рішень з боку педагогів, які оцінюють його з точки зору своїх уявлень і переконань. Важливо визначити й проаналізувати основні уявлення українських вчителів і учнів про складності у взаємодії та виробити практичні рекомендації щодо організації психосоціальної підтримки, що дозволяють всім учасниками освітнього процесу формувати безпечне і здорове освітнє середовище.

У лютому – березні 2021 року Центром психічного здоров'я та психосоціальної реабілітації Національного університету «Києво-Могилянська Академія» було проведено якісне дослідження потреб у психосоціальній підтримці, особливостей переживання психосоціального стресу і наявних стратегій його подолання серед дітей з вразливих груп населення, які мешкають у 10-ти областях України, а також суб'єктивного ставлення їхніх батьків і педагогів до школи як психологічно безпечного середовища [2].

У ході дослідження було взято інтерв'ю у 100 педагогічних працівників (94 жінки і 6 чоловіків) віком від 20 до 66 років (середній вік 43 роки) та 300 дітей (152 дівчат і 148 хлопців) віком від 8 до 17 років (середній вік 12 років). У дослідженні взяло участь по 10 педагогічних працівників та 30 дітей з Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Черкаської областей.

Респонденти були з міських закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) – 50 вчителів та 150 дітей, і сільських ЗЗСО – 50 вчителів та 150 дітей.

Відповіді вчителів на питання «Назвіть складнощі, з якими стикаються педагоги вашої школи протягом останнього року в роботі з учнями, які були у стресі?» дозволили визначити такі основні категорії: складно знайти контакт з дітьми (43%), сварки між дітьми (27%), проблеми вдома впливають на поведінку дітей (25%), батьки не йдуть на контакт (24%), діти і батьки зневажливо ставляться до вчителів (24%), неналежне виховання дітей батьками (23%), порушення поведінки у дітей, складно утримувати їх увагу (22%). Розглянемо детально категорії, що відображають уявлення вчителів про самих дітей.

У найбільшій категорії «Складно знайти контакт з дітьми» об'єднані твердження, що вбачають причину складнощі контакту в певних рисах і станах дитини (замкнутість дитини; недостатня довіра дітей до вчителів; дитина мала досвід булінгу; складнощі через те, що у дитини негаразди або дитина закомплексована), у певних об'єктивних обставинах, що заважають успішному контакту вчителя і дитини (через вікову різницю між учителями і дітьми; через переповненість класів і дефіцит уваги до дитини; через карантин), через недостатній досвід вчителя у спілкуванні з дітьми.

У категорії «Сварки між дітьми» ми бачимо звернення до ситуацій, в яких вчителю складно працювати, і водночас це емоційно насичені для дітей ситуації. Це ситуації конфлікту між дітьми викликані агресивністю або девіантною поведінкою когось з дітей; ситуації, де конфлікт спровокувала майнова нерівність; ситуації, де жорстокість виявляється до тих, які «якісь не такі»; суперечності через конкуренцію і невміння дружити.

У категорії «Проблеми вдома впливають на поведінку дітей» отримані висловлювання демонструють різні наслідки домашніх стресів на стан і поведінку дитини в школі. Це може бути емоційна пригніченість, закомплексованість, закритість, розпач, бажання привернути увагу.

У категорії «Порушення поведінки у дітей, складно утримувати їх увагу» йдеться переважно про неуважних і немотивованих до навчання, а також гіперактивних дітей, з якими вчителю складно.

Таким чином, на думку вчителів, їм складно знайти контакт з дитиною через певні риси і стани дитини, об'єктивні обставини та недостатній досвід вчителя.

Серед складнощів, з якими стикаються діти в школі, на підставі відповідей респондентів, *виділено три основних категорії*: «погані стосунки з однолітками» (86%), «невдачі у навчанні» (61%), «погані відносини з вчителями» (52%).

На основі результатів дослідження у таблиці 1 зазначено уявлення, що виникають у проблемних учнів і вчителів під час взаємодії, та впливають на психологічний клімат у класі.

Таблиця 1.

Уявлення, що виникають у учнів з проблемами та вчителів під час взаємодії в класі

Уявлення вчителів щодо учнів	Уявлення учнів щодо вчителів
<ul style="list-style-type: none"> ● проявляють агресивність відносно інших дітей ● закомплексовані, закриті ● не довіряють вчителю ● сваряться через майнову нерівність ● сваряться, бо не вміють дружити ● проявляють жорстокість до «інакших» дітей ● бувають емоційно пригнечені, в розпачі ● бажають привернути до себе увагу ● неуважні та немотивовані до навчання 	<ul style="list-style-type: none"> ● проявляють агресію до учнів ● по-різному ставляться до учнів сварять учнів ● вступають у конфлікти з учнями ● не мають взаємозв'язку і контакту з дітьми ● тиснуть, хочуть, щоб діти все знали ● залякують, що подзвонять батькам ● не подобається вчитель ● діти бояться (деяких) вчителів ● демонструють погані настрої під час уроку ● не може нормально пояснити

<ul style="list-style-type: none"> ● гіперактивні 	<p>матеріал</p> <ul style="list-style-type: none"> ● не дозволяють щось зробити ● вчителі можуть нав'язувати якусь свою думку
--	---

Ставлення педагогів і проблемних учнів один до одного характеризується превалюванням негативних образів один одного, що характеризуються агресивними проявами, складністю у встановленні контакту, конфліктністю, негативними переживаннями і з'являються у відповідях більшості опитаних учнів та педагогів, як показано в таблиці 1. У цих уявленнях і учні, і вчителі виступають джерелом дискомфорту один для одного.

На тлі в цілому схожих взаємних негативних уявлень педагогів і учнів, можна виділити і деякі розбіжності. Так педагоги описують дітей, як тих, хто не довіряє їм і не вміє дружити з іншими учнями, натомість діти описують педагогів як авторитарних, які тиснуть і залякують учнів, не залишають свободи і нав'язують свою думку, поведуться з ними агресивно. Педагоги виокремлюють певні характеристики учнів, які можуть розумітись як пояснювальні конструкти їх складнощів у взаємодії з учнями, а саме: гіперактивність, брак уваги та концентрації, намагання привернути до себе увагу, нестача комунікаційних навичок, необхідних для дружнього спілкування. Учні, натомість, описують педагогів як тих, з ким їм неприємно спілкуватись, які несправедливі і викликають у них почуття страху та недовіри.

Очевидним результатом такого негативного ставлення один до одного є зростання агресивних, конфліктних комунікацій між педагогами і проблемними учнями, кожна з яких стає ще одним підтвердженням вже наявного негативного образу і посилює замкнуте коло ескалації проявів насильства у закладі освіти. Педагоги пояснюють своє невдоволення дітьми, їх нездатністю підтримувати дружні стосунки і не адекватними проявами поведінки, тоді як діти намагаються уникнути близького контакту з педагогами, бояться і не довіряють їм. Обидві сторони взаємодії переживають її як протистояння чи загрозу.

Важливим під час дослідження було виявити уявлення та очікування учнів стосовно того, що треба зробити вчителям, щоб учні почували себе у школі безпечно. Не менш важливим було з'ясувати, що готові робити вчителі, щоб допомогти учням з вразливих верств населення почувати себе більш комфортно у закладах загальної середньої освіти. Всі ці дані представлені у таблиці 2.

Таблиця 2.

Уявлення стосовно того, яка допомога і підтримка потрібна учням з вразливих верств населення, щоб вони почувалися у школі безпечно з точки зору вчителів і дітей

Вчителі вважають, що вони можуть допомогти дітям, якщо самі	Очікування учнів від вчителів відносно себе
<ul style="list-style-type: none"> ● будуть спілкуватись з дітьми – 66% ● будуть звертатись за допомогою шкільного психолога, соціального педагога – 62% ● будуть психологічно ресурсними – 60% ● будуть вміти допомогти і підтримати – 45% ● будуть вести розмови з батьками – 37% ● будуть організовувати позакласну роботу, проводити різні спільні заходи – 32% ● будуть прогресивними, готовими до змін – 22% 	<ul style="list-style-type: none"> ● по-доброму розмовляти: більше спілкуватись і підбадьорювати – 45% ● не ігнорувати, якщо учня ображають, і захистити – 40% ● допомагати у навчанні – 38% ● не кричати, не наїжджати – 25% ● приділяти однаково увагу учням, не виділяти – 12% ● пояснювати як потрібно поводитись і як не потрібно – 10%

Учні і педагоги сходяться в одному важливому моменті – вони вважають, що їм необхідно більше спілкуватись для того, щоб діти почували себе більш захищеними.

Натомість існують розбіжності серед висловлювань педагогів і учнів в їх очікуваннях щодо цього спілкування. Учні очікують конкретних змін у тому, як відбуватиметься спілкування. Вони хочуть, щоб педагоги їх підбадьорювали, не ігнорували їхніх проблем, допомагали їм у навчанні, не кричали і «не найжджали», натомість пояснювали, що треба робити, що ні. У свою чергу педагоги, не бачать необхідності змінювати те, як саме вони спілкуються і бачать необхідність кількісно збільшити час для неформального спілкування з дітьми. Очікування дітей повністю зосереджені на педагогах, а педагоги бачать необхідним залучити батьків і практичних психологів для створення психологічно безпечного клімату у класі. Педагоги також вказують, що вони самі потребують підтримки, щоб відчувати себе психологічно «ресурсними» для дітей, діти не бачать, наскільки емоційно важким може переживатись освітній процес їхніми вчителями й що вони також потребують уваги і спілкування.

Виявлено наявність схожих взаємних негативних уявлень педагогів і учнів, що негативно впливає на психологічний клімат у класі.

Проблема превалювання негативних уявлень педагогів і проблемних учнів про взаємовідносини один з одним вимагає уваги з боку Міністерства освіти і науки України, педагогічної і наукової спільнот, оскільки створює підґрунтя для поширення булінгу, який визнаний однією з найбільш гострих проблем закладів [1], і суттєво ускладнює впровадження реформи НУШ, що передбачає створення психологічно безпечного середовища в освітньому закладі [4].

Спільність уявлень щодо необхідності спілкування створює підґрунтя для впровадження методик, спрямованих на розвиток у педагогів загальних педагогічних умінь, а саме вміння встановлювати контакт з дитиною, висловлювати їй емоційну підтримку. Водночас такі програми повинні включати компонент профілактики емоційного вигорання педагогів і зміцнення їх психосоціальної резильєнтності (стресостійкості). Одним із можливих підходів може бути впровадження програми «Безпечний Простір» [3], що поєднує в собі обидва компоненти, і має доведену ефективність на практиці.

Література:

1. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України у 2019 р. ЮНІСЕФ Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine> (дата звернення: 11.02.2023)
2. Гірник А.М., Гарбар К.І., Іванюк І.В., Богданов С.О., Косс К.В., Овчарук О.В. Уявлення вчителів і учнів про складнощі у взаємодії: результати дослідження. Сучасний імідж педагога. 2021. № 5 (200). С. 85–93. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-5\(200\)-85-93](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-5(200)-85-93)
3. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.- метод. посіб. / Вид. 2-ге, доп., виправ. / заг. ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г. Київ : Пульсари, 2021. 282 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726482> (дата звернення: 11.02.2023)
4. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення 11.02.2023)